

Hjemstavnen og verdenssystemet

GILBERTO FREYRES KULTURHISTORISKE BRASILIENTOLKNING

AF

JAN PEDERSEN

Inden for de historiske og samfundsvidenskabelige fag findes konkurrerende opfattelser af postkoloniale samfundstypers grundstruktur og plads i det moderne globale system. I det følgende forsøges det at stille skarpt på forskellenes teoretiske og metodiske sider. Der tages udgangspunkt i et konkret eksempel, nemlig den brasilianske sociolog Gilberto Freyres (1900-1987) tolkning af sit lands rødder i det klassiske værk fra 1933: *Herskabshus og Slavehytte*.¹ Også andre (senere) sociologiske og økonomisk-historiske fremstillinger af Brasilien og dets plads i en transatlantisk/global sammenhæng indgår i dette forsøg på at bestemme forskellige overordnede syn på modernitet, udvikling og globalisering.

Brasilien og Freyre er ikke blevet udvalgt tilfældigt, men fordi Freyres forskningsstil og verdensbillede er beslægtet med den meget udbredte kulturalistiske orientering blandt vor egen tids historikere, sociologer, etnologer osv. Om end han stadig i sig selv – så mange år efter – er relevant for en forståelse af Brasiliens fortid, er det den idealtypiske kvalitet der er den ultimative begrundelse for her at gøre Freyres hovedværk til genstand for en indgående omtale. I det følgende præsenteres først ganske kort og banalt den problemfyldte socio-økonomiske kontekst for enhver diskussion der har landet Brasilien som substans. Dernæst præsenteres Freyre og hans udlægning. Ved hjælp af nedslag i senere bidrag identificeres visse begrænsninger og problemer i hans tolkning, men især skal sammenligningen give en mere præcis, paradigmatiske bestemmelse af Freyres profil. På denne baggrund skitseres til slut et skematisk system af hovedmåder at opfatte det moderne globale samfund på.

¹ Gilberto Freyre, *Casa-Grande & Senzala*, Coleção Documentos Brasileiros vol. 36-36A, Rio de Janeiro 1954 [1933].

Typologien indebærer en anerkendelse af kulturalismens berettigelse som element i forskningslandskabet. Det er imidlertid en forbeholden anerkendelse, der går hånd i hånd med en relativiserende, kritisk bedømmelse. Den kan læses som en indvending mod en i de senere år meget udbredt opfattelse, nemlig at kulturbegrebet skulle være vejen til de 'rigtige' svar og principielt overlegent, sammenlignet med andre historiske forståelsesmåder, i særdeleshed dem der er forankret i økonomisk og politisk teori.²

»Brasilien – fremtidens land«

Dette bevingede ord blev først lanceret af den eksilerede østrigske forfatter Stefan Zweig i begyndelsen af 1940'erne.³ Den trøstesløse situation i Europa ansporede Zweig til at hylde Brasiliens vældige potentiale og folkegruppernes fredelige samkvem med hinanden. En del brasiliannere fandt dog at Stefan Zweig havde overbetonet det romantiske og pittoreske på bekostning af det fremskridt der allerede var under udfoldelse.⁴ En sammenligning mellem økonomiske vækstrater for forskellige lande tyder faktisk på at de havde ret: Brasilien var udviklingsmæssigt stærkt på vej fremad i de to midterste fjerdedele af det 20. århundrede.⁵

Forhåbningerne er dog endnu ikke blevet indfriet. Brasilien er og bliver 'fremtidens land'. Springet til højindkomstland er ikke lykkedes. I de seneste årtier har landet haft vanskeligheder med at opretholde en betydelig og stabil vækst.⁶ Ser man på fordelingen af ressourcerne, er resultatet heller ikke opmuntrende. Brasilien har ligesom så mange andre lande bragt sit udviklingsniveau betragteligt i vejret ved stigende levealder og mere uddannelse, men ligger stadig ret lavt rangeret i en international sammenligning. Ser man specielt på landenes fattigdomsproblemer, kommer Brasilien ud med et resultat der er markant dårligere end både Argentina, Chile og Mexico.⁷ Det store skel går ikke alene mellem individer og grupper, men også mellem regionerne: I den sydlige del af det enorme land står moderne industri- og servicebran-

² Jf. Peter Burke, *History & Social Theory*, Cambridge 1992, s. 118.

³ Stefan Zweig, *Brasilien. Ein Land der Zukunft*, Stockholm 1941.

⁴ Hartmut Müller, *Stefan Zweig*, Hamburg 1988, s. 124.

⁵ N.F.R. Crafts, »The Human Development Index and changes in standards of living: Some historical comparisons«, tabellerne 2-4, *European Review of Economic History*, årg. 1 (1997:3).

⁶ A.P. Thirlwall, *Growth and Development*, London 1999, tabel 2.1; UNDP, *Human Development Report 1999*, <http://www.undp.org/report.html>, tabel 6.

⁷ Crafts, anf. arb., tabellerne 2-5; UNDP, anf. arb., tabellerne 4 og TNI.

cher stærkt, mens man andre steder møder decideret underudvikling, med udbredt og dyb fattigdom.⁸

Disse oplysninger er ikke indledningen til en nærmere drøftelse af Brasiliens nyere historie og samfundsforhold. De skal blot demonstrere at Brasilien langt fra er én stor håbløs underudviklingsenklave, men ikke desto mindre falder inden for den 3. verdens-problematik der må siges at være et hovedmotiv i en nutidig forståelse af det globale samfunds struktur.

Bag et stort, komplekst og mangefacetteret samfund ligger en tilsvarende historie. Det er ikke let – hvis det skal være både konsistent og dækkende – at *sammenfatte* den baggrund og udvikling der har ført frem til den nuværende tilstand. Som det ofte fremhæves af historikere, er essentialisme dybt problematisk og et oplagt mål for forskningsbaseret kritik.⁹

Ikke desto mindre: I mange lande er ikke blot den omgivende verdens opfattelse og befolkningens kollektive selvforståelse bygget op omkring karakteristiske motiver fra fortiden. Også i historiefaget kredser man om bestemte indarbejdede forklaringslementer, i Danmark eksempelvis højskole og sociale og folkelige bevægelser, i USA *frontier- og melting pot*-begreberne, i Storbritannien de parlamentariske og industrielle gennembrud. I Brasilien er slaver og sukkerplantager vigtige nøgleord i de overordnede forestillinger hvormed man har forsøgt at indfange den historiske arv der har formet landets karakter. Forhåbentlig kan rimeligheden af overhovedet at beskæftige sig med 'kerneforklaringer' accepteres efter disse bemærkninger; det skal på pragmatisk vis lades usagt om formålet er historisk teoridannelse i en mere snæver, ambitiøs forstand, eller om der højst kan blive tale om forklaringsmæssige udgangspunkter der får deres egentlige værdi gennem nuancering og tilføjelse.

Herskabshus og slavehytte

Gilberto Freyre var pioner for faget sociologi i Brasilien, men selv bredt uddannet inden for samfundsvidenskab og humaniora.¹⁰ Hans arbejde kunne også opfattes som socialantropologi, ligesom det rummer et

⁸ Malcolm Gillis, *Economics of Development*, New York 1996, ss. 85-86; »South America, Central America and the Caribbean 1999«, serien *Regional Surveys of the World*, Europa Publications, London 1998, s. 143.

⁹ John Tosh, *The pursuit of history. Aims, methods and new directions in the study of modern history*, Harlow 2000 [1984], ss. 11, 27.

¹⁰ *Dicionário histórico-biográfico brasileiro*, bd. 2, Rio de Janeiro 1984.

betydningsfuldt kulturhistorisk/etnologisk islæt. Det vigtige ved Freyres tværfaglige indsats er for det første at han indsatte de ikke-europæiske etniske grupper, og især afrikanerne, på linie med de portugisiske kolonister i forklaringen af det brasilianske samfunds væsenstræk og rødder; for det andet at hans arbejde frembyder et eksempel på en prægnant, sammenhængende samfundsanalyse og -tolkning.

Nationalistiske forfattere og litterater havde i det 19. århundrede forsøgt at afgrænse den brasilianske kultur fra den europæiske gennem romantiske lovsange til landets natur og dets oprindelige beboer: indianeren.¹¹

Sidst i det 19. århundrede skrev historikeren João Capistrano de Abreu ligeledes ud fra et nationalt perspektiv, men betonedede både indianernes og portugisernes betydning. Han mente det ikke så meget var kystsamfundene, men koloniseringen af landets indre, ad muldyrstier, kvægspor og flodveje, der havde formet det brasilianske folk og dets særlige livsform.¹²

Gilberto Freyre var imidlertid den første som inkorporerede en strukturel reproduktionsmekanisme. Han beskrev ikke blot en tilblivelsesproces, men identificerede et stabilt mønster for social organisation. Hans fortolkning af brasilianerne som folk og nation var den første der udsprang af moderne socialvidenskab, og den er blevet stående som et klassisk referencepunkt.¹³

I hovedværket *Casa-Grande & Senzala* (»Herskabshus og Slavehytte«) – som trods et stort forfatterskab er det altdominerende grundlag for Freyres berømmelse – er det styrende tema Brasiliens etniske sammensathed og gruppernes møde i det familiære og husholdningsmæssige samt lokaløkonomiske rum. Hovedtesen går ud på at den brasilianske kultur hverken bygger på en etnisk gruppes absolutte dominans eller en komplet sammensmeltning af tre førhen autonome kulturer. Den er derimod en »hybrid«, en sammenstilling af elementer fra hver af dem (ss. 95, 216).¹⁴ Geografisk fokuseres der hos Freyre ikke på erobringen af det indre Brasilien, men på forholdene i den tæt befolkede kyststrøbe i Nordøstbrasilien, herunder dette samfunds rødder i Europa og Afrika.

¹¹ E. Bradford Burns, *A History of Brazil*, New York 1993, ss. 203-204.

¹² João Capistrano de Abreu, *Caminhos Antigos e Povoamento do Brasil*, Rio de Janeiro 1960 [1889], iflg. Mary Lombardi, »The Frontier in Brazilian History: An Historiographical Essay«, ss. 444-446, i *Pacific Historical Review*, årg. XLIV (1975); A.J.R. Russell-Wood, *Society and government in colonial Brazil, 1500-1822*, Aldershot 1992, s. II 27.

¹³ Wilson Martins, *História da Inteligência Brasileira*, bd. VII, São Paulo 1978, ss. 7, 61.

¹⁴ Denne og følgende henvisninger i teksten bygger på den i note 1 nævnte udgave af *Casa-Grande & Senzala*.

Freyre definerer en grundlæggende økonomisk ramme for kulturmødets forløb, nemlig sukkerproduktionen, praktiseret som monokultur, organiseret i plantagedrift og hvilende på anvendelse af ufri arbejdskraft: »Men der er en fremherskende blandt samtlige antagonistmer, den mest generelle og dybtgående: [mellem] herren og slaven« (s. 171). Dette grundlæggende økonomiske modsætningsforhold, med dets tilhørende herredømmerelation, tjener dog kun som bagvedliggende forklaringselement. Det er andre temaer der træder i forgrunden, blandt dem kulturmødernes ernæringsmæssige og seksuelle aspekter, men også en række andre forhold vedrørende hverdagslivet.

Den førende kraft i den proces der førte til etableringen af en særlig brasiliansk civilisation, var ifølge Freyre den portugisiske kolonist. Færdigheder og mentalitet hos medlemmerne af denne nation gjorde dem særlig skikkede til at gennemføre en agrar kolonisering i tropiske egne, hvor andre europæere oftest måtte give op hvis de ikke kunne basere deres tilstedeværelse alene på handel eller udvinding af mineraler (s. 114). Ifølge denne tankegang – som Freyre senere uden held forsøgte at almengøre under betegnelsen »Luso-tropikalisme«¹⁵ – havde den iberiske geografis quasi-afrikanske art (s. 105) samt forskellige kulturelle inputs og historiske ejendommeligheder gjort portugiserne mindre fremmede og mere tilpasningsdygtige til de tropiske levevilkår og bedre til at assimilere velegnede indfødte teknologier og leveskikke. Fra mødet med indianerne kan nævnes hængekøjen og brugen af maniok som hovednæringsmiddel (ss. 261, 321).

Den indianske kultur gik i opløsning eller fortrængtes ved mødet med portugiserne, men efterlod dog mere end isolerede vaner og teknikker i den brasilianske »hybrid«. Kolonisatorerne var i starten hovedsagelig mænd, som i de indianske kvinder fandt seksualpartnere, barnemødre og arbejdskraft til reproduktionssfæren og til dyrkningen af ernæringsafgrøder. I disse funktioner kunne indianerkvinden under det koloniale overherredømme videreføre væsentlige sider af sin køns-specifikke kultur, men løsrevet fra den oprindelige helhed (ss. 217, 220-221, 253, 299, 318).

Den indianske mandskulturs typiske aktiviteter, jagten, fiskeriet, skovrydningen og krigen, var også af stor betydning for kolonisamfundet, men på en mere udvendig, instrumentel måde. Den kunne ikke integreres i den brasilianske 'familie'. Portugiserne benyttede sig af indianske krigere, både til forsvar af de økonomiske enheder og under den

¹⁵ *Encyclopedia of Latin American History and Culture*, bd. 2, New York 1996, s. 623.

territorielle ekspansion, men arbejdet med jorden, og den dermed givne livsform, var fremmed for de indianske mænd; de lod sig kun med dårligt resultat udnytte som slaver på plantagerne (ss. 222, 299, 316).

I stedet importeredes afrikanske slaver. De kom til at udgøre en nøglekraft i opbygningen af Brasilien – dog ikke på egne præmisser. Samfundets væsentlige træk var allerede bestemt af hovedformålet med det koloniale projekt: dyrkning af den transatlantiske handelsafgrøde sukker (ss. 437-440). Fremstillingen og salget af dette produkt var det væsentlige grundlag for europæisk tilstedeværelse i større målestok, og sukkeret lagde beslag på en så stor del af den kapital og arbejdskraft der var til rådighed, at den menneskelige tilegnelse af naturen blev ensidig og mangelfuld (ss. 138ff). Sukkerproduktionens dominans førte til en lav ernæringsmæssig behovstilfredsstillelse, især i kvalitativ henseende, selv hos de hvide kolonister der havde en vis mulighed for at supplere den lokale kost med importerede levnedsmidler. Basisnæringsmidlet var maniok, en afgrøde som kunne dyrkes og høstes med en ringe indsats af produktionsfaktorer, men som også havde en lav effektiv næringsværdi og kun i utilstrækkeligt omfang lod sig supplere med produkter fra den beskedent udviklede polykulturelle landbrugsproduktion.

Ifølge Freyres betragtninger var afrikanerne imidlertid godt rustede til at imødekomme den dobbelte udfordring fra slaveriet og monokulturen (ss. 155-156, 318, 494-495). Freyre hævdede at de i deres oprindelsesland havde udviklet ernærings- og livsformer og måske typiske genetiske træk som matchede det brasilianske naturmæssige og sociale miljø bedre end nogen anden gruppe. Specielt var de, i kraft af en generelt højere udviklet civilisation end indianernes, bedre end disse i stand til at tilpasse sig plantageøkonomiens krav om en kontinuerlig, monoton arbejdsindsats i markerne og sukkermøllerne. Desuden var mængden af slaver ikke en amorf, karakterløs masse af nødvendig råarbejdskraft, men et differentieret befolkningsinput med høj kulturel indlæringsevne, der evnede at løfte de mest forskelligartede opgaver, også uden for sukkerproduktionen, f.eks. i husholdningen, på værkstedet, i minen osv. (s. 527).

Freyres vigtigste ærinde er dog ikke at analysere arbejdskraften som produktionsfaktor, men at fastslå hvad der gav ophav til bestemte træk i brasiliansk mentalitet og livsstil. Det er slaveriet som patriarkalsk familie- og samfundsform der analyseres, med slaveejerne i fokus. Freyre polemiserer mod tidligere forfattere og generelle fordomme (s. 489ff). Ifølge disse skulle det brasilianske familielivs tendenser til pervertering i kolonitiden og det 19. århundrede tilskrives det tropiske klima eller negativ påvirkning fra den sorte race, udgående fra slavernes tilstede-

værelse i husholdningen, som legekammerater, ammer og barnepiger, og fra det seksuelle samkvem mellem hvide og sorte.

De problemer der var, skyldtes slaveriet, ikke slaverne, indvendte Freyre (ss. 538, 632). Familielivets udartning i uheldig retning skyldtes sociale, ikke racemæssige forhold, og i det sociale system tilhørte hegemoniet slaveejerne. Når f.eks. syfilis udgjorde så stor en belastning for befolkningens samlede sundhed, skyldtes det promiskuitet. Denne var affødt af de mandlige kolonisatorers uhæmmede seksuelle spillerum blandt de ufri sorte kvinder; derimod spillede det i sig selv ingen rolle at der var tale om forskellige etniske grupper (ss. 541-544).

Store dele af den hvide befolknings sønner blev lige fra den tidlige barndom vænnet til at beherske og dominere. Deres jævnaldrende legekammerater var ikke ligestillede drenge, men små slaver de kunne behandle efter forgodtbefindende. En ensidig trang til at undertvinge andre blev gennem barnesocialiseringen stimuleret, snarere end hæmmet og tøjlet, og kunne senere komme til udfoldelse i forholdet til det andet køn, herunder den herskende etniske gruppes egne piger og kvinder (ss. 165-166, 615-620). Disse blev tidligt bortgiftet og ældet, henvist til en vegeerende, arbejdsfri tilværelse under mandens dominans og med de sorte kvinder som evige seksuelle rivaler (ss. 568-572, 582-588). Den patriarkalske dominans påstås endda at have bundfældet sig som lag i landets hele mentalitet i form af en tendens til sadomasochisme, en opfattelse af at man er enten behersker eller offer, som i det politiske liv har medvirket til at fremme accept af autoritære herskere (ss. 167-168).

Gilberto Freyres syn på Brasilien

Man kan nu have fået det indtryk at *Herskabshus og Slavehytte* er båret af pessimisme på den brasilianske kulturs vegne, men dette er ikke tilfældet. Bogen er, trods elementer af forbehold og kritik, en hyldest til den civilisation som opstod i landet. Selv om koloniseringen af Brasilien var præget af stærke modsætningsforhold, var det for Freyre grundlæggende en succeshistorie. Portugiseren var den fleksible, pragmatiske og fordomsfri kolonialist som formåede at slå rod i landet. Han tilpassede sig den fremmedartede natur, lærte af og blandede sig med de indfødte og de sorte slaver, samt indførte en levedygtig agrarøkonomi hvis stabilitet i den enkelte produktionsenhed blev sikret gennem den patriarkalske »familie«, enheden af herskabshus og slavehytte. Arbejdskraften var ufri, men trods de ubestridelige negative virkninger af dette tilhørte medlemmerne af de afrikanske befolkningsgrupper alligevel de raske i

riget. Den gennemgående gensidighed mellem alle tre etniske grupper har gjort Brasilien til det land i hele Amerika hvor racefordomme er mindst fremherskende.

Men hvor kom denne nye forståelse fra? Jeffrey Needell har i en kombineret biografisk og idehistorisk artikel om Gilberto Freyre fremlagt materiale der viser hvordan tanke- og holdningsselementer der ikke umiddelbart forekommer at høre logisk sammen, blev forenet i dennes tankegang og forfatterskab.¹⁶ Freyre var i udpræget grad et barn af den nordøstbrasilianske hjemstavn som også blev hans centrale materiale som skribent. Skildringen af forholdene mellem de etnisk definerede befolkningssegmenter og kulturformer bygger på hans personlige føling med miljøet, ja til dels på egne konkrete oplevelser.

Freyre tilhørte en af de gamle plantageejnerfamilier. Han var noget af et vidunderbarn og blev hyldet som egnens unge håb. Foruden den internaliserede mentale og kulturelle identifikation med den gamle nordøstbrasilianske plantagekultur gik Freyre også mere aktivt og bevidst i brechen for den. Hans værk fremstår som et konservativt og traditionalistisk forsvar for den regionale livsform. Om det som hævdede af Needell var i opposition til modsat rettede kræfter, er mere tvivlsomt, for den tids meget vitale modernistiske kulturbevægelse i Sydbrasilens urbane metropoler rummede ligeledes en stor begejstring for det folkelige og genuint brasilianske.¹⁷

Freyre var dog utvivlsomt konservativt indstillet. Han arbejdede sidst i 1920'erne som sekretær for en af sine slægtninge som havde et højt politisk embede, nemlig guvernør i den nordøstlige delstat Pernambuco. Da præsidentvalget i 1930 mandede ud i en revolutionær situation, der endte med Getúlio Vargas' magtovertagelse¹⁸, måtte mange gå i eksil, herunder Freyres arbejdsgiver. Freyre fulgte ham til udlandet, men vendte efter ophold i Europa og USA tilbage til Brasilien i 1932. Selv om opstanden rettede sig mod Brasiliens traditionelle magthavere, altså Freyres eget sociale lag, var han ikke egentlig parthaver i den politiske strid, men turbulensen, som bl.a. medførte vandalisering af nogle af familiens ejendomme, gik ham på.¹⁹ Disse biografiske detaljer synes at underbygge en læsning af *Herskabshus og Slavehytte* som et forsvar for en samfunds- og livsform der langt fra er perfekt og måske bærer på

¹⁶ Jeffrey D. Needell, »Identity, Race, Gender and Modernity in the Origins of Gilberto Freyre's Oeuvre«, *American Historical Review*, årg. 100 (1995:1), ss. 51-77.

¹⁷ Sammenlign Needell, anf. arb., s. 53 og Martins, anf. arb., bind VI, ss. 378-379.

¹⁸ Burns, anf. arb., ss. 345-347.

¹⁹ Needell, anf. arb., ss. 62-63.

kimen til sin egen ødelæggelse, men dog for brasilianerne er den bedste af de mulige verdener – værd at holde fast i, stillet over for truslen om kaos og ubrugelige fremmede værdier og normer.

Et fascinerende træk ved Freyre som konservativ samfundsanalytiker er imidlertid at han i væsentlig grad underbyggede sine modernitets-kritiske forestillinger med teorier hentet fra den modernistiske tankegangs egen fabrik og arsenal: den europæiske og nordamerikanske storby- og universitetsverden. Freyre tog sin master-grad (1922) ved Columbia University i New York og blev allerede dengang optaget af spørgsmålene om national og kulturel identitet og om forholdet mellem 'racerne', dvs. de menneskelige fænotyper og socio-kulturelle segmenter hvis adskillelse fra hinanden markeres ved forskelle i hudfarve o.l. Segregeringen i USA var langt mere iøjnefaldende og fjendtlig end i Brasilien, men Freyre måtte indrømme (s. 17) at han selv følte en vis skamfuld, racistisk desorientering da han ved et brasiliansk skibs anløb af byens havn så de mange sorte matroser repræsentere sin, den hvide mands, Gilberto Freyres nation i udlandet.²⁰

Han ændrede dog opfattelse. *Herskabshus og Slavehytte* falder ganske vist diskursivt i tråd med samtidens bastante tro på at menneskeartens varianter, defineret ved hudfarve og lokalisering, havde forskellige egenskaber.²¹ Men bogen er, hvis man undlader anakronistisk sammenligning med vore dages begrebsnormer, tydeligt antiracistisk, idet Freyre stærkt vender sig mod forestillingen om at samkvem mellem etniske grupper skulle kunne korrumpere et samfund. Impulserne og refleksionerne fra tiden i USA førte til betoning af at grupperne indtog ligeværdige roller i det brasilianske samfund.

Freyres læremester på Columbia var den tysk-amerikanske antropolog Frantz Boas (1858-1942). Boas var pioner inden for den moderne kulturrelativistiske antropologi hvor man betonedede de forskellige samfunds unikke karakter. Der var mulighed for indbyrdes påvirkning, men man vendte sig stærkt mod den ældre evolutionisme med dens inddeling i højere og lavere trin på samme, fælles udviklingsstige.²²

Denne nye anskuelsesmåde gjorde det muligt for Freyre at tolke kulturen i et andet perspektiv end det eurocentriske. Den brasilianske hybrid var fremkommet på grund af historisk unikke omstændigheder, men historiciteten er ikke det bærende element i forklaringsmodellen. Den tjener kun til at forklare forskellen og variationen ved sammenlig-

²⁰ Jf. Needell, anf. arb., s. 67.

²¹ Michael Banton, *Racial Theories*, Cambridge 1998 [1987], ss. 6, 92, 97.

²² Jonathan Friedman, *Cultural Identity and Global Process*, London 1994, s. 52.

ning med andre kulturer. Trods fordybelsen i fortiden og rødderne er der ikke tale om analyse af en løbende forandringsproces over tid, men om et stabilt socialt reproduktionsmønster; dvs. det er en sociologisk-antropologisk model mere end en historisk.

Det socialpsykologiske moment i Freyres analyse: at kulturværdiernes internalisering via barnesocialisering og seksualitet bestemmer 'folkekarakteren' viser ligeledes en inspiration fra den samme højmoderne verden som Freyre i sit værks budskab distancerede sig fra.²³

Man må foreløbig konkludere at en del af fascinationskraften ved *Herskabshus* og *Slavehytte* ligger i spillet mellem gamle og nye værdier. Traditionalisme og paternalisme inden for en gammel europæisk kolonikultur legitimeres med hjælp fra et moderne, fornyende og kulturelt egalitært, multicentrisk tankesæt. Kerneargumentet er klassisk konservativt: En gruppes privilegerede position inden for den bestående orden legitimeres med at samfundet under denne orden er velintegreret og i harmoni med et nedarvet historisk og geografisk miljø, hvor aristokratiet og det jævne folk indgår ligeværdigt. Balancen bør ikke forstyrres af abstrakte og irreelle værdier, hverken den at nogle etniske eller kulturelle folkegrupper skulle være mindreværdige, eller (implicit) at nedarvede privilegier altid skulle være uretfærdige, uanset hvilket formål de tjener. I argumentet spiller en moderne ligeretsbetragtning en vigtig rolle, men budskabet som helhed fornægter den lighedsorienterede og fremskridtsoptimistiske side af modernismen til fordel for værdierne ved et traditionsbundet privilegiesamfund. At modernitetens elementer bruges til at anfægte moderniteten selv, som historisk projekt betragtet, kendes også fra vore dages kulturelle og videnskabsteoretiske debat om postmodernitet og postmodernisme. Det er en del af grunden til at Freyre er relevant i nutiden, som det fremgår af artiklens konkluderende afsnit. Men forinden gennemføres en kort fremstilling af andre historiske udlægninger af det brasilianske samfund. Dette skal tjene til at anskueliggøre andre hovedmuligheder der byder sig til i konkurrence med – eller som supplement til – Freyres modeltype.

Afhængighedsteori

I den brasilianske læge, samfundsforsker og diplomat Josué de Castros bog fra 1946, *Sultens Geografi* (portugisisk: *Geografia da Fome*), analyseres

²³ Jf. Alex Inkeles & Daniel J. Levinson, »National Character: The Study of Modal Personality and Sociocultural Systems«, s. 977, i Gardner Lindzey (red.), *Handbook of Social Psychology*, bd. II, Cambridge, MA 1954.

det moderne Brasiliens udviklingsproblemer på grundlag af ernæringskulturen i landets forskellige regioner. Fødevarereforsyningens produktionsgrundlag er mange steder præget af en ensidighed hvis rødder skal søges i den formning af landet som kom af kolonitidens udadrettede, merkantilt orienterede økonomi. Man gennemlevede ikke en historisk stabil, afbalanceret udvikling, men derimod en serie cykliske »eventyr«: Eksportafrøder og råstoffer, f.eks træ, sukker, kaffe, gummi, afløste hinanden som de dynamiske elementer i økonomien, uden at efterlade kapital- og beskæftigelsesgrundlag for en fortsat, organisk vækst i det berørte område. Hver gang blev kun et fåtal beriget, udviklingen blev afbrudt, og den nye dynamik der opstod i landet, udfoldede sig diskontinuert, i en anden region eller sektor end den forrige.²⁴

Sultens Geografi er på en måde en pendant til *Herskabshus og Slavehytte*, ikke alene ved sin betoning af hvordan kulturen er en funktion af det socialt organiserede vekselvirkningsforhold mellem menneske og natur, men også i kraft af sin højt udviklede æstetiske form: En omfattende, kompleks virkelighed indfanges verbalt ved hjælp af et enkelt, men også farverigt og fascinerende billede. Hos Freyre er det 'familien', hos Castro ernæringen.

Sultens Geografi er rig på eksempler på hvordan den fattige befolkning har udvist stor tilpasningsdygtighed over for monokulturen og andre truende træk ved de socio-økologiske omgivelser, men Josué de Castro er langt fra at opfatte den brasilianske kultur som 'den bedste af alle verdener', en tendens der let og næppe uberettiget kan indlæses i *Herskabshus og Slavehytte*. *Sultens Geografi* er tværtimod et flammende manifest mod underudviklingen og dens følger og for en gennemgribende reformpolitik der skal eliminere den »arkaiske agrarstruktur, af semi-kolonial type, med åbenbar tendens til latifundistisk monokultur«.²⁵ Ikke desto mindre er der altså også hos Castro et element af hyldest til fædrelandet og dets folk, blot knyttet til de geografisk og økonomisk varierende regioner, ikke som hos Freyre til det gamle Brasiliens sukkerdyrkende kerneland, kystområdet i nordøst.

Castro er en overgangsskikkelse. Den beske dom over magthaverne går endnu hånd i hånd med patriotisk hyldest, men generelt bliver det radikalt-kritiske element mere fremtrædende efter Freyre. Tyngdepunktet ligger nu i den økonomiske under- og skævvudvikling, og rødderne hertil findes i den koloniale samfundsstruktur og dens afhængighed af

²⁴ Josué de Castro, *Geografia da Fome*, Porto 1966 [1946], s. 332.

²⁵ Samme, s. 361.

verdensmarkedet. En af de første historiske synteser der betonedede betydningen af de successive økonomiske cykler, blev skrevet af Caio Prado Júnior i begyndelsen af 1940'erne. Forklaringsmodellens kilde oplyses at være et godt 10 år ældre værk om Portugals økonomiske historie.²⁶

Den kendte brasilianske økonom og politiker Celso Furtado (f. 1920) skildrede i 1959 Brasiliens økonomiske historie frem til samtiden.²⁷ Teorien om de økonomiske cyklers afgørende betydning blev af Furtado sat ind i en mere konventionel, fagøkonomisk ramme. Han så nok de diskontinuerlige og ensidige udviklingsfaser som en dødvægt overleveret fra kolonitiden, men inddrog også de økonomiske transformationer som trods alt, både historisk og aktuelt, skete i Brasilien. I lighed med Josué de Castro benyttede Furtado sin analyse til at argumentere for at underudviklingen skulle bekæmpes med en aktiv økonomisk reformpolitik.

Denne moderniseringsstrategi, med krav om radikale strukturreformer, stod i modsætning til en mere optimistisk bedømmelse i de industrialiserede lande af kolonilandenenes mulighed for at overvinde deres fattigdomsproblemer via investeringer i en stadigt voksende moderne kapitalistisk kernesektor med markedsøkonomi, en forestilling der bl.a. var forankret i teorien om at samfundet havde visse naturlige udviklingsstadier. Den europæiske udviklingshistorie var det 'normale' eksempel.²⁸

Ikke kun i liberale, men også i marxistiske kredse diskuterede man Europas udvikling fra feudalisme til kapitalisme.²⁹ Imens satte latinsamerikanske samfundsforskere i stigende grad spørgsmålstejn ved om deres kontinent overhovedet kunne drage nytte af Europas erfaringer og strategier, med borgerlige revolutioner og reformer til afløsning af stivnede, feudallignende samfundsstrukturer.

²⁶ Caio Prado Júnior, *Formação do Brasil contemporâneo*, São Paulo 1965 [1942]; João Lúcio de Azevedo, *Épocas de Portugal económico*, Lissabon 1929; begge henvisninger ifølge Frederic Mauro, *Le Portugal, le Brésil et l'Atlantique au XVIIe Siècle (1570-1670)*, Paris 1983 [1960], s. 2.

²⁷ Celso Furtado, *Formação Económica do Brasil*, São Paulo 1967 [1959].

²⁸ Diana Hunt, *Economic theories of development: An analysis of competing paradigms*, London 1989, s. 63; Charles Ragin & Daniel Chirot, »The World System of Immanuel Wallerstein: Sociology and Politics as History«, s. 277, i Theda Skocpol (red.), *Vision and Method in Historical Sociology*, Cambridge 1984; W.W. Rostow, *The Stages of Economic Growth*, Cambridge 1971 [1960], ss. 4-18, 139.

²⁹ Den såkaldte *Science & Society* – og senere Brenner-debat, jf. Henrik Jensen (red.), *Overgangen fra feudalisme til kapitalisme*, København 1980.

Foregangsmanden inden for generelle teorier om Latinamerika og andre tidligere eller nuværende koloniers status som perifere, afhængige og derfor underudviklede økonomier i et internationalt system var den argentinske økonom Raúl Prebisch (1901-1986), som hævdede at den tredje verden var fanget i en strukturel fælde.³⁰ Bl.a. på grund af den hurtige teknologiske udvikling og de stadigt stigende lønninger i de rige industrilande blev bytteforholdet mellem f.eks. kapitalgoder og lavt forarbejdede stabelvarer hele tiden forskudt, til de førstnævntes fordel – dvs. på periferilandenenes bekostning.

Prebisch (såvel som brasilianerne Castro og Furtado) var nok heterodoks i sin teori, men ikke i politisk forstand. Han var ikke tilhænger af et radikalt brud med det bestående. Man skulle udvikle og modernisere sig ud af fælden ved hjælp af hjemmemarkedsbeskyttelse og lignende forholdsregler fra en aktiv, udviklingsorienteret stat. Dette var dog kun midlertidige virkemidler der skulle normalisere forholdene og lægge grunden til en mere 'normal' økonomi.³¹

Tankegangen fik en ret betydelig gennemslagskraft, også i USA og Europa, men det skete ikke mindst i de radikaliserede varianter der blev ført frem af forfattere som A.G. Frank og I. Wallerstein m.fl.³² Førstnævnte mente at et land som Brasilien ikke, sådan som tendensen var hos Castro og Furtado, kunne beskrives i en dualistisk model, omfattende en moderne, dynamisk, kapitalistisk del ved siden af en lukket, arkaisk del med feudale eller feudallignende træk. Kolonilandene udgjorde, både i det lange historiske forløb og i nutiden, en »satellit«, som var afgørende afhængig af den kapitalistiske »metropol«. Inden for koloniens og senere den postkoloniale nations grænser gjorde den samme strukturelle relation sig gældende, ofte i flere led: I det 17. århundredes Brasilien var den rige sukkerzone i kystområdet metropol for det fattige fødevareleverende kvægland der atter havde det endnu vestligere *frontier*-land som en satellit der fungerede som jord- og arbejdskraftsreservoir.³³

Immanuel Wallersteins fortolkning af »Det moderne verdenssystem« i bogen af samme navn har meget til fælles med A.G. Frank, men adskil-

³⁰ Raúl Prebisch, »El desarrollo económico de la América Latina y algunos de sus principales problemas« [I FN-rapport, 1949], optrykt i *La obra de Prebisch en la CEPAL*, Lecturas vol. 46*, ss. 99-155, Mexico 1982.

³¹ Hunt, anf. arb., ss. 47-51.

³² Joseph L. Love, »The Origins of Dependency Analysis«, *Journal of Latin American Studies*, årg. 22 (1990:1), ss. 143-168.

³³ Andre Gunder Frank, *Capitalism and Underdevelopment in Latin America. Historical Studies of Chile and Brasil*, New York 1969 [1965], s. 154.

ler sig i det historisk-empiriske ved en større nuancering og detaljerighed og i det teoretiske ved betoningen af verdenssystemets stærke integrering.³⁴ Det beskrevne system, der med Europa som kerne voksede gradvist frem efter 1500, kom først efterhånden til i bogstavelig forstand at omfatte hele verden. I den mere gennemgående, overførte betydning, der dækker de første århundreder af perioden, sigter ordet 'verden' til at systemet for det første var selvberoende, dvs. i det store og hele fungerede uafhængigt af inputs eller andre ydre stimuli, for det andet ikke kunne opdeles i mindre analytiske kategorier uden at væsentlige forståelsesdimensioner ville gå tabt.

Trods forskellene er det klart at begrebsparret kerne/periferi både semantisk og logisk ligger nogenlunde på linje med Franks metropol/satellit, hvilket markerer det nære slægtskab der er mellem de to modeller. I forhold til Gilberto Freyre er kontrasterne særdeles tydelige: Afhængighedsteoretikerne er kritiske og afstandtagende over for det bestående, Freyre derimod, er identitetssøgende og konservativ. Der er dog også en vigtig berøringsflade mellem dem, i form af en tilsyneladende pessimistisk eller afvisende opfattelse af en udviklingsstrategi der skulle eller kunne bringe kolonilandene på samme historiske kurs som Europa og Nordamerika. Betydningen af netop denne særlige forening af modsigelse og overensstemmelse vil blive udlagt nærmere i artiklens konklusion. Først drejer det sig imidlertid om at skitsere endnu en overordnet tilgang der, foruden at rumme sin egen kerneversion af Brasiliens historie, er nødvendig for at sætte Freyres (og afhængighedsteoretikernes) udlægning i tydeligt perspektiv.

Vækstens historie: Befolkning og produktion

Den sidste relevante teoretiserbare forståelse af Brasiliens fortid lader sig ikke hægte op på en enkelt eller nogle få forfattere, eftersom der sigtes til den indtil for nylig dominerende socialvidenskabelige mainstream. Denne rummer – fordi den er mainstream – mange teoretiske, tematiske og empiriske varianter. Gennemgående bygger den imidlertid på konventionel økonomisk teori og på opfattelsen af historisk forandring som en udviklings- og vækstproces der nok kan være kroget og problematisk, men i sidste instans bevæger sig 'fremad', med en større og mere effektiv produktionsfaktorindsats som dynamo.

³⁴ Immanuel Wallerstein, *The Modern World System*, San Diego CA, 1974, bd. II 1980, bd. III 1989.

Forskellen i forhold til Gilberto Freyre omfatter bl.a. – som noget af det der lettest lader sig konstatere – de benyttede empiriske afgrænsninger og analysemæssige metoder. Freyre byggede sine karakteristiker af landet på en mængde forskellige udsagn om hvordan tingene virkelig var i det gamle Brasilien, bag overfladen, ofte langt ned i hverdagens detaljer. Det er imidlertid slående at disse mange fakta, i modsætning til det kraftfulde argument i bogen, har et underligt desorganiseret og uhåndgribeligt præg. Der er, stik mod de normale forventninger om at videnskabelige data er velstrukturerede og dækkende for det felt der skal belyses, ingen systematisk kronologisk eller kvantitativ dimension til stede.³⁵ Dette er så tydeligt og påfaldende at man kunne overveje om sammenligningen mellem Freyre og yngre forfattere overhovedet viser en systematisk forskel mellem i princippet ligeberettigede forskningsstrategier, eller om den i stedet blot demonstrerer en tilvækst i viden. Dvs. at vi efterhånden, ved nye metoder og teknikker og et par generationers ihærdige arbejde, har fået en bredere og dybere forståelseshorisont end det var muligt for Freyre da han skrev i begyndelsen af 1930'erne.

Så enkelt er det nu næppe. Uden at afvise at der er sket egentlige erkendelsesmæssige fremskridt, skulle den følgende konfrontation mellem på den ene side den kvalitativt, integrativt, holistisk og kulturelt orienterede Freyre, og på den anden side senere forskere, der som hovedtendens går mere kvantitativt, differentierende, analytisk og økonomisk til værks, tydeligt vise at en kvantitativ udvidelse af vor viden nok ændrer, men ikke eliminerer betydningen af forskellene i argumentationsmåde og tematisk prioritering. Hvor megen og hvor sund empiri der kan bygges på, er vigtigt, men ikke altafgørende.

Eftersom *Herskabshus og Slavehytte* handler om slaveejere og slaver, kan man allerførst spørge om denne relation nu virkelig var så central for det brasilianske samfund. En samlet opgørelse viser at Brasilien mellem 1500 og 1870 modtog 40% af de godt 10 mio. afrikanske slaver der i samme periode ankom til Amerika, inkl. Caraibien. Til sammenligning modtog det øvrige Spansk Amerika 16%, de britiske kolonier/USA 6% og Vestindien 38%.³⁶ Knap 40% af Brasiliens nuværende befolkning regner sig for at være af 'brun hudfarve' (blandet ophav); dertil kommer 6% af befolkningen der betegner sig selv som havende 'sort hudfarve'.³⁷

³⁵ Mary Poovey, *A History of the Modern Fact. Problems of Knowledge in the Sciences of Wealth and Society*, Chicago 1998, ss. 1-2.

³⁶ Herbert S. Klein, *The Atlantic Slave Trade*, Cambridge 1999, appendikstabel A.2.

³⁷ »Brazil's unfinished battle for racial democracy«, *The Economist* d. 22. april 2000.

Brasiliens meget betragtelige andel af den samlede tilførsel af afrikanske slaver til Amerika er en kendsgerning som ikke uden videre lader sig udfolde som forklaring, men tværtimod giver anledning til mange spørgsmål og hypoteser. Tallene anføres blot her som en elementær støtte til Freyres påstand om at den afrikanske befolknings-tilførsel var af væsentlig betydning for landets udvikling. Men som amerikaneren Stuart B. Schwarz har sammenfattet det: »Freyre's emphasis on the adaptability of the Portuguese colonists and the integration of the races led to a somewhat rosy view of slavery and race relations,...«³⁸ I debatten er det dog blevet nævnt at Freyre ikke i bredeste almindelighed savnede blik for slaveriets negative konsekvenser,³⁹ og Schwarz gør da også opmærksom på at den såkaldte São Paulo-skole af brasilianske historikere og sociologer, som leverede de afgørende slag mod myten om det brasilianske slaveris vennelseløse karakter, koncentrerede sig om Sydbrasilien i det 19. århundrede, mens Nordøstområdet i kolonitiden længe har været temmelig dårligt dækket af ny forskning.

Schwarz rådede selv i vid udstrækning bod på dette – og underbyggede kritikken mod Freyre ved at analysere produktion og arbejdsprocesser på plantagerne i Nordøst. I *Herskabshus og Slavehytte* anses produktionsforholdenes karakter af herre/slave-relation nok som determinerende for den samlede »famieliestruktur«, men de har ingen fylde i fremstillingens forløb. Schwarz indsætter derimod sukkerproduktionen og det heri nedlagte arbejde og teknologi som et substantielt moment i livet på plantagen. Arbejdet var strengt, med lange arbejdstider i force-ret tempo. Værst var det i høstperioden, og denne varede endda det meste af året, fra august til maj.⁴⁰

Mens detaljerede teknologi- og arbejdsprocesanalyser som den af Schwarz gennemførte hører den seneste menneskealder til, er det dog ikke sådan at der nu eller tidligere savnedes vidnesbyrd om det hårde regimente som slaverne levede under.⁴¹

Som et sidste vigtigt bidrag til indsigt i hvordan slavernes livsvilkår var, og hvilke konsekvenser dette havde, bør man nævne den demografiske tilgang. Ved hjælp af befolkningsanalyser har det kunnet påvises at sla-

³⁸ Stuart B. Schwarz, *Sugar Plantations in the Formation of Brazilian Society. Bahia, 1550-1835*, Cambridge 1985, s. XV.

³⁹ Carl N. Degler, *Neither Black nor White. Slavery and Race Relations in Brazil and the United States*, New York 1971, s. 67.

⁴⁰ Schwarz, *anf. arb.*, s. 98ff.

⁴¹ Robert Edgar Conrad, *Children of God's Fire. A Documentary History of Black Slavery in Brazil*, Philadelphia 1994, ss. 53-100; André João Antonil, *Cultura e Opulência do Brasil por suas Drogas e Minas*, Paris 1965 [1711], ss. 120-132.

vernes segment af den samlede befolkning var kendetegnet ved mandlig dominans i kønsfordelingen, lav fødselshyppighed, høj dødshyppighed og lav ægteskabsfrekvens.⁴²

Slavebefolkningen kunne i begyndelsen end ikke reproducere sig selv. Den væsentligste årsag til det negative eller lave befolkningsoverskud var imidlertid underforsyningen med kvinder i gruppen af tilkommende slaver, ikke levestandardene i Brasilien for dem og deres efterkommere.⁴³

I lyset af dette ville det være for vidtgående at påstå at den nyere forskning skulle have frarøvet Freyres syn på tingene enhver relevans og sandfærdighed. Dog må man mene at »den brasilianske familie« kun i det særlige patriarkalske perspektiv kan anskues som én. Inddrages økonomiske og sociale forhold i bredere forstand og på en mere empirisk artikuleret måde, var der to familier. Det er overvejende den velstillede i herskabshuset der skildres i Freyres bog. I kraft af hans underliggende dagsorden fremhæves især de integrerende sider af plantagekulturen. Modbilledet, skabt gennem økonomiske og demografiske analyser, udfolder de afgrundsdybe modsætninger der også var inden for systemet. Disse erkendes nok principielt af Freyre, men kun som en bagvedliggende faktor. Den når aldrig at få vægt og udstrækning og blegner derfor ved siden af det righoldige og vedkommende, men altså på nogle punkter kendsgerningsblinde billede af det symbiotiske forhold mellem de tre kulturer.

På den anden side må man indrømme at Freyres synvinkel gør det muligt for ham at undgå at fremstille slaverne udelukkende som ofre eller som passive elementer, mens det på godt og ondt var europæerne der stod for den kreative del af samfundets opbygning. Freyre fremhæver utvivlsomt med rette det afrikanske folke- og kulturelements aktive betydning, om end der også her forekommer et empirisk problem, nemlig når det fremhæves så stærkt at de afrikanske slaver havde en større kulturel egnethed end indianerne mht. at tilpasse sig plantageøkonomiens vilkår. Det er stadig anerkendt at afrikanerne var i besiddelse af færdigheder og teknologier som indianerne ikke kendte,⁴⁴ men en anden vigtig kendsgerning er at den amerikanske urbefolknings immunberedskab var svagt over for de nye bakterier og vira der fulgte med den europæiske invasion. Dvs. det var i lige så høj grad en mikro-

⁴² Maria Luiza Marcilio, »The Population of Colonial Brazil«, s. 61, i Leslie Bethell (red.), *The Cambridge History of Latin America*, bd. II, Cambridge 1984.

⁴³ Klein, anf. arb., s. 167.

⁴⁴ John Thornton, *Africa and Africans in the making of the Atlantic world, 1400-1800*, Cambridge 1998 [1992], s. 135.

biologisk som en kulturel anderledeshed der gav afrikanerne en fordel når det drejede sig om at overleve i et europæisk domineret samfund i den Nye Verden.⁴⁵

Heller ikke denne konkrete indvending formår dog at tømme Freyres overordnede tolkning for værdi. Den kvantitativt informerede, økonomiske, demografiske osv. tilgang åbner for nye tolkninger, med fokus på hvordan investeringer i kapital og arbejdskraft, fastholdt og organiseret i et undertrykkende og udsugende system, var det konkrete, ydre middel til en vækst i Brasiliens befolkning og produktion. Værdien af den kulturbaserede fremstilling af hvad der – bag ved og ved siden af produktions- og befolkningsforhold – gav det gamle brasilianske samfund sammenhængskraft, opløses imidlertid ikke fordi Freyre var utilstrækkeligt opmærksom på den kvantificerbare, økonomiske side af samfundslivet. Begge tolkninger åbner hver for sig vigtige indsigter; de kan imidlertid næppe harmoniseres, men er og bliver forskellige, med afvigende implicite værdier og opfattelser af hvori et samfunds væsen består.

En ensidig og uomgængelig udvikling?

Vender man sig fra samfundets daglige liv til de langsigtede udviklingstendenser, bliver spørgsmålet om monokulturen og den store afhængighed af afsætningen af dennes produkter i 'kernen', først og fremmest Europa, et centralt tema. Som det fremgik af gengivelsen af *Herskabshus og Slavehytte*, spillede den ensidige vægt på sukker en betydelig rolle for Freyre, både med hensyn til den grundlæggende økonomiske orden og hverdagslivets kultur.

Freyre står langt fra alene med denne opfattelse: Fra 1930'erne og fremover har der været en stigende tendens til at opfatte i særdeleshed Caraibiens, men også hele den (syd-)atlantiske regions historie som afgørende præget af *The Sugar Revolution*.⁴⁶ Det er naturligvis et begreb der er omgærdet af kontroverser. I en bog om økonomien i det gamle Nordøstbrasilien har amerikaneren B.J. Barickman skildret det som stærkt problematisk at opfatte monokulturen sukker som det altgennemtrængende og altdominerende erhverv i området.⁴⁷

⁴⁵ James Lockhart & Stuart B. Schwarz, *Early Latin America. A History of Colonial Spanish America and Brazil*, Cambridge 1983, ss. 198-201; Klein, anf. arb., ss. 27-28.

⁴⁶ B.W. Higman, »The sugar revolution«, *Economic History Review*, bd. LIII (2000:2), ss. 213-236.

⁴⁷ B.J. Barickman, *A Bahian Counterpoint. Sugar, Tobacco, Cassava, and Slavery in the Recôncavo, 1780-1860*, Stanford 1998.

Hans analyse viser at livsgrundlaget for befolkningen ikke bestod i et ineffektivt subsistensbrug der kun med besvær trivedes i en gråzone ved siden af plantagernes sukkerdyrkning. Der var derimod en ganske udbredt almindelig erhvervsmæssig dyrkning af fødevareafgrøder til afsætning på et omfattende lokalt og regionalt marked. Økonomien var nok specialiseret, men mere differentieret og med et mere åbent udviklingsmønster end det traditionelle billede lader ane.

Ligesom Schwarz, der blev citeret ovenfor, skriver Barickman sig især op mod Freyre, forfatteren til den klassiker som vitterlig knæsatte billedet af slaver og sukker som rammen om regionens liv, men argumentet rammer afhængighedsteorien med lige så stor eller måske endda større kraft. Det underminerer nemlig en forestilling om at der ikke, i et samfund med sukker som den bærende, eksportbaserede produktion, skulle kunne udvikles ressourcer og strukturer der rummede et potentiale for omlægning og videreudvikling såfremt eksporten af det centrale produkt kom i krise. Dermed svækkes også teorien om at perifere økonomier kun har en eneste streng at spille på og af den grund befinder sig i et uomgængeligt underordningsforhold til kernen.

Barickmans hovedargument er inspireret af en tidlig analyse af den cubanske sukkerøkonomi.⁴⁸ Det er imidlertid ikke kun enkelte cases, men også aggregerede data der kan bruges til at sætte spørgsmålstegn ved afhængigheden som den afgørende og bestemmende relation i opbygningen af verdensøkonomiens rollefordeling. I afhængighedsbegrebet ligger jo ikke kun en tilfældigt opstået tilstand; der anes også en interessestyret fastholdelse af periferi-områdernes underordning. I det mindste indgår det logisk i verdenssystem-begrebet at relationen ikke er ligegyldig for nogen af siderne, men stærkt medvirkende til de privilegerede områders stabilitet og fortsatte udvikling. Realindholdet i denne begrebsmæssige logik er blevet forsøgt testet, med det resultat at den tilstrømning af varer og penge der er kommet fra periferien, ikke synes at have været afgørende for kernens udviklingsbetingelser, simpelthen fordi mængderne har været så relativt små, sammenlignet med den internt genererede vækst og handel. Kritikken blev af Immanuel Wallerstein imødegået med at strukturelle forholds betydning ikke med sikkerhed kan forventes at blive afspejlet i kvantitative opgørelser.⁴⁹

⁴⁸ Fernando Ortiz, *Contrapunteo cubano del tabaco y del azúcar*, Havana 1940.

⁴⁹ Patrick O'Brien, »European Economic Development: The Contribution of the Periphery«, *Economic History Review*, årg. XXXV (1982:1), ss. 1-18; Immanuel Wallerstein, »European Economic Development: A Comment on O'Brien«, *Economic History Review*, årg. XXXVI (1983:4), ss. 580-583.

Manglen på enighed om hvad der kan slttes ud fra de eksisterende data, er ikke overraskende; den udgør et symptom på at brudfladerne i opfattelsen af et samfund som det brasilianske, og dets plads i den atlantiske sammenhæng, ikke kan beskrives alene som en faglig progression hvor nye resultater efterhånden overtrumfer gammel viden. Ikke alene bevarer konsistente og vedkommende forklaringer tilsyneladende en væsentlig del af deres kraft, de afgrænses også i forhold til de øvrige på en kompleks måde der ikke lader sig beskrive udtømmende via paradigmatiske succession langs en tidslinje. En systematisk indsigt i brudfladernes mønster og beliggenhed er formålet med den nu følgende drøftelse af de ideologiske præmisser, værdier og hensigter der ligger i de gennemgåede tolkningsmåder.

Udviklingstanke versus nulsumsspil

‘Kulturmoderne’, dvs. det øgede samkvem (og til dels integration) mellem folk og civilisationer der fulgte med den europæiske ekspansions transoceaniske trafik, er et nøgleelement i den moderne verdens historie. I vore dages globaliseringssituation forekommer det mere end nogensinde relevant at anlægge et multinationalt eller ligefrem verdensomfattende syn på de samfundsmæssige strukturer og deres forandring.⁵⁰ Vandene skilles i spørgsmålet om hvorvidt den eksisterende globale struktur dementerer en universalistisk og relativt optimistisk opfattelse af verdens udviklingsmuligheder. En fremskridtoptimistisk opfattelse ligger implicit i den økonomisk-historiske mainstream-forståelse, men hverken hos Freyre eller verdenssystem-tænkerne.

Afhængighedsteoriene kan historisk anskues som en vigtig intellektuel og begrebslig løftestang for de senere årtiers ønske om at etablere en form for ny økonomisk verdensorden til afhjælpning af den vedvarende skævhed mellem Nord og Syd. Men samtidig med at ønsket om en sådan forandring er blevet en konsensusopfattelse, er afhængighedsteoriernes analytiske værdi blevet stærkt anfægtet. Det er blevet fremført at modeltypen giver en eurocentrisk bias, med manglende forståelse for betydningen af lokale forhold samt manglende evne til at rumme realistiske muligheder for at rette op på situationen ad politisk vej i det enkelte land.⁵¹

⁵⁰ Stein Tønnesson, »Fra historien om den tredje verden til en global verdenshistorie«, *Den jyske historiker* nr. 81, 1998, ss. 114-130.

⁵¹ Steve J. Stern, »Feudalism, Capitalism and the World System in the Perspective of Latin America and the Caribbean«, *The American Historical Review*, Vol. 93, 1988, ss. 829-872 (replik fra I. Wallerstein ss. 873-885; duplik fra Stern s. 886-897).

Nogle afhængighedsteoretikere har i dag, velnok bl.a. stimuleret af denne type kritik, fragået det radikale, antivistlige perspektiv og accepteret de moderniseringsstrategier som anbefales af internationale udviklings- og økonomiske organisationer som Verdensbanken og IMF. Det mest oplagte eksempel i denne artikels sammenhæng er den nuværende, siden 1995 siddende brasilianske præsident, sociologen Fernando Enrique Cardoso, som har optjent sine akademiske meriter inden for det afhængighedsteoretiske paradigme, men i dag står for en pragmatisk, frihandelsorienteret økonomisk strategi for Brasilien.⁵²

Kursændringer af denne type, som næppe er ualmindelig blandt dem der var venstreradikale for 20-30 år siden, er blevet lettet ved at 1980'ernes tilbøjelighed til at overlade alle problemer til 'markedet' er klinget af. 'Markedet' kan kun bringe vækst og velfærd hvis de politiske og juridiske forhold rummer en incitamentstruktur der giver muligheder til alle, samt understøtter elementære menneskerettigheder, herunder en vis basal rimelighed i fordelingen af en nations velfærdsressourcer. Fattigdomsorientering, menneskelig kapital, demokratiske institutioner, er nye nøgleord der indebærer en opblødning af det skarpe skel mellem liberalistisk og socialistisk eller keynesiansk inspireret økonomisk tænkning.⁵³ Der er sket en konvergens mellem kræfter og holdninger der for en menneskealder siden var adskilte og lå i hver sin ende af det politiske spektrum.

Den nye konsensus bygger på accept af den vestlige kapitalistiske modernitet som globalhistorisk udviklingsretning og idealmønstre. De der ikke accepterer dette, kan efter sagens natur heller ikke følge med den almindelige strøm fra en venstreradikal til en midter-orienteret, social-liberal position: En af den ældre afhængighedsteoris mest fremtrædende repræsentanter, den tidligere citerede amerikanske sociolog Andre Gunder Frank, har i sin nyeste bog foretaget en overraskende revision af afhængighedsteorien.⁵⁴ Han fastholder det globale systemperspektiv og den anti-vestlige holdning, men nedtoner i væsentlig grad analysens politiske aspekt. Nu hedder det at Vestens dominans er en forbigående anomali, og at verdenssamfundet er i færd med at skifte sit

⁵² David S. Landes, *The Wealth and Poverty of Nations. Why Some Are So Rich and Some So Poor*, London 1999 [1998], ss. 510-511; »South America, Central America and the Caribbean 1999«, serien *Regional Surveys of the World*, Europa Publications, London 1998, ss. 141-142.

⁵³ Michael P. Todaro, *Economic Development*, Harlow, U.K., 2000, ss. 95-102; Vinod Thomas m.fl., *The Quality of Growth*, Verdensbanken 2000, <http://www.worldbank.org/html/extdr/quality/>.

⁵⁴ Andre Gunder Frank, *ReORIENT: Global Economy in the Asian Age*, Berkeley 1998.

tyngdepunkt tilbage til det sted hvor det i det lange løb hører naturligt hjemme: i den asiatiske del af verden. Derved lykkes det Frank at etablere et nyt sammenhængende verdensbillede, både uden at bryde afgørende med sine gamle ideologiske præferencer og uden at være tvunget til at fastholde den revolutionære retorik *anno* ca. 1970.

Man kan diskutere hvorvidt den nye teorivariant overhovedet er realistisk og kan finde empirisk støtte i verdens økonomiske og politiske udvikling, men uanset hvor skeptisk man måtte være i så henseende, er Franks opfattelse af interesse. Den er nemlig i sin teoretiske opbygning beslægtet med Samuel Huntingtons hypotese om at den globale udvikling bestemmes af sammenstødene mellem verdens fem langtidsholdbare og betydningsfulde civilisationer.⁵⁵ Også i Huntingtons og Franks civilisationsdeterministiske globale modeltype kan man altså iagttage en konvergens mellem kræfter der for en menneskealder siden var skarpt adskilte og lå i hver sin ende af det politiske spektrum. Det er vel at mærke også i dette tilfælde sket uden at det metodiske og teoretiske fundament har ændret sin struktur. Der bygges stadig på forestillingen om et verdenssamfund hvis dele står i forbindelse med og er afhængige af hinanden, men aldrig vil kunne trække på samme hammel.

Freyres aktualitet

Gilberto Freyres måde at anskue sin omverden på adskiller sig på et bestemt punkt fra begge de førnævnte. Disse har overordnede, verdensomfattende, næsten uforanderlige strukturer og lovmæssigheder som ramme om den sociale udvikling. Også hos Freyre findes verdensomspændende påvirkninger og forløb i forklaringsmodellen, men tyngdepunktet ligger i den unikke samfundstype der i det konkrete tilfælde bliver resultatet.

Samfundet afbildes ved sin vigtigste cellulære enhed: den patriarkalske, agrarbaserede 'familie'. Denne legemliggør og repræsenterer en varig kultur og mentalitet som er essensen af Brasilien. Landet ses ikke som hverken en forlængelse af Europa eller som led i en konkurrerende civilisation der står i modsætning til den europæiske. Det afgørende er det lokale eller regionale samfunds og de derboende menneskers eget særpræg, der lader sig forstå på stedets egne særlige, fundamentalt indlejrede præmisser, derimod ikke med henvisning til hverken et ydre

⁵⁵ Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York 1996.

system eller abstrakte og almene forestillinger om samfundsmæssig dynamik.

Denne 'interpretistiske' anskuelsesmåde står i dag stærkt, både i den social- og humanvidenskabelige forskningsverden og i det almindelige politiske og kulturelle liv.⁵⁶ Den hører i en bred, populær udlægning sammen med 'det postmoderne', nemlig såfremt man i dette ikke kun indregner de ultra-moderne tendenser, men også traditionalistiske kræfter der går op mod den modernistiske mainstream ved, deskriptivt såvel som normativt, at fremhæve verdens multikulturalitet. Der er store modsætninger mellem disse to grupper, men enighed om fjendebilledet.⁵⁷

De klassiske ideologier, bygget over det moderne samfunds stadige fremskridt, erstattes af en relativiserende og fragmentarisk tilgang.⁵⁸ Den nye store fortælling handler om diversitet og identitet. Ideen er at lade alle grupper komme til orde og få en plads i historien og samfundet, hvor det tidligere var magtfulde hvide mænd der både førte ordet og dominerede billedet. Freyre var i den sidste henseende pioner, idet han fremhævede ligeværdigheden af kulturens forskellige etnisk og kønsmæssigt definerede komponenter. Det ville bestemt ikke være med urette hvis man tolkede dette positivt, i et emancipatorisk og humanistisk perspektiv, men den foregående gennemgang har vist at det samlede billede er en hel del mere nuanceret. Freyre var ikke kun moderne og frisindet, men samtidig en konservativ apologet, der i kraft af sin tematik og analysemåde i praksis lagde et mildnende skær hen over de store socio-økonomiske modsætninger der prægede folks konkrete vilkår.

Det være ikke dermed sagt at alle der anskuer verden inden for en kulturhistorisk forståelseshorisont, rummer præcis den samme værdimæssige ambivalens som Gilberto Freyre. Men selv om Freyre blot var en enkelt original og innovativ forsker inden for en bredere retning, havde han dog kvaliteter der er typiske for den kulturorienterede retning i historie og samfundsvidenskaber, i det mindste for så vidt det kan

⁵⁶ Christopher Lloyd, »The Methodologies of Social History. A Critical Survey and Defense of Structurism«, ss. 205-208, *History and Theory*, årg. XXX (1991:2).

⁵⁷ Friedman, anf. arb., ss. 78-81; Terry Eagleton, *The Illusions of Postmodernism*, Oxford 1996, ss. 86-88, 123-126.

⁵⁸ Joyce Appleby, Lynn Hunt & Margaret Jacob, *Telling the Truth about History*, New York 1994, s. 154; Olwen Hufton, »Women, Gender and the fin de siècle«, s. 930, i Michael Bentley (red.), *Companion to Historiography*, London 1997; Dorthe Gert Simonsen, »Fortid i(g) oversættelse. Om historiens empiri i poststrukturalistisk tænkning«, s. 118, i *Danske historikere* nr. 88, april 2000.

anerkendes at denne adskiller sig principielt fra både en vækstorienteret (økonomisk) og en magtorienteret (storpolitisk) tilgang.

På baggrund af de foregående drøftelser kan man forsøgsvis indsætte disse tre tilgange til stoffet i en mere omfattende karakteristik af generelle måder det moderne, globale samfunds væsen udlægges på:

- 1) **Modernistisk konvergens.** Denne linie har økonomi og vækst som centrale motivelementer. Holdningsmæssigt bæres den oppe af en klassisk-moderne fremskridtsoptimisme, hvor den nordvestlige model er forbilledet der skal ligge til grund for almen udbredelse af frihed, lighed og velfærd i verden.
- 2) **Civilisationernes konflikt.** En global magtbalance er det dynamiske hovedtema i et fortsættende nulsumsspil, udspillet på baggrund af varige geopolitiske og kulturelle dybdestrukturer. Tolkningen kan enten rumme tilslutning eller afstandtagen i forhold til den vestlige model, men er i begge tilfælde præget af en 'realpolitisk' pessimisme.
- 3) **Kulturernes mangfoldighed.** Her er vægten på det lokale og i det hele taget på variationen. Diversitet tolkes positivt, med skepsis eller afstandtagen over for de ensrettende og harmoniserende momenter i en vækstorienteret udviklingsstrategi, men også med distance til forestillinger om at man i hver lejr er sig selv nærmest og fælles værdier som lighed og solidaritet derfor utopiske.

De tre typer afbilder på hver sin principielle, reduktionistiske måde relevante sider af det globale samfunds virkelighed. De er imidlertid ikke kun modstridende eller supplerende i forhold til hinanden, men også i betydelig grad sammenfaldende, hvilket grafisk illustreres af valglægtskabsmønsteret i hosstående diagram. Hver type testes her positiv eller negativ efter kriterier der ikke ligefrem er udtømmende med henblik på en kortlægning af mulige verdensbilleder, men ikke desto mindre kan betragtes som væsentlige. Der spørges:

- a) om der er globale strukturer der determinerer det lokale liv;
- b) om øget lighed og velfærd for alle er relevante målsætninger;
- c) om det er muligt og rigtigt at udskille en bestemt del af verden som normdannende for udviklingen.

Man ser at det er tilslutningen, dvs. en betydelig grad af indbyrdes overensstemmelse, der dominerer billedet (6 plus-tegn mod 3 minus-tegn).

Hver synsmåde lapper i ligelig grad ind over hver af de to andre. Kun inden for et aspekt ud af tre er hver enkelt synsmåde afvigende fra det typiske.

Dette giver en antydning om at det moderne historie- og samfundsvidenskabelige miljø, alle forskelle til trods, ikke er opdelt i lejre uden mulighed for indbyrdes kommunikation og heller ikke udgør et spektrum med kun indirekte forbindelse mellem yderpunkterne. Det er bemærkelsesværdigt at majoritetsstandpunkterne fremkommer ved skiftende konstellationer. Dermed svækkes en eventuel formodning om at en bestemt metodisk og teoretisk tilgang på markant måde skulle skille sig ud fra de øvrige. I den forsimplede teoretiske og ideologiske model som skemaet illustrerer, kan enhver placere sig i en af de tre søjler, afhængigt af hvilke opfattelser, principper og idealer man hylder. Men uanset hvor man stiller sig, kan man ikke undgå samtidig at tilslutte sig en del af det tankegods der er bærende for begge de andre rækker. Der er ingen definitiv afgrænsning og ingen fast alliance.

Dette er omdrejningspunktet for den i indledningen forudskikkede kritiske anerkendelse af vore dages fremherskende kulturalisme der udgør konklusionen på disse betragtninger.

Konklusion

Ligesom Gilberto Freyre i 1930'erne insisterede på at forstå sin hjemstavns på de specifikke præmisser der var gældende der, har mange grupper i de seneste årtier stillet krav om at blive synlige som andet end afvigelser fra et normalbillede opbygget omkring den hvide mand og hans 'naturlige' herredømme over sin verden. At disse krav i social og politisk forstand er forståelige og legitime, er ikke ensbetydende med at der også videnskabeligt er tale om et uproblematisk, lineært fremskridt, et paradigmeskift hvor de hidtidige, klassiske standpunkter kan forlades endegyldigt. Som det er søgt demonstreret i det foregående, kan en kulturalistisk forsknings- og repræsentationsstrategi ikke integrere alt hvad der er relevant, hverken på det kognitive eller det politisk-ideologiske plan. Derfor kan den heller ikke erstatte de andre synsmåder.

Kulturalismen er selv groet og næret af samme jord som den højmoderne, vækst- og velfærdsorienterede social-liberalitet. En fuldstændig distancering fra de fælles rødder og de familiære bånd kan næppe ske uden at tyngdepunktet forskydes over mod den tredje, civilisationsfundamentalistiske position på en måde som, hvis det kom til stykket, nok ville forekomme dybt problematisk for mange. (Dermed være ikke sagt

at sidstnævnte model ikke finder plads i det fælles socialvidenskabelige tolkningsprojekt; en nærmere diskussion heraf skal imidlertid udelades.)

At det gamle brasilianske plantagesamfund og dets livsform var midlet for en succesrig tilpasning til naturen og verdenssamfundet under opbygningen af et nyt land, er en pointe hos Freyre det er let at anerkende. Det samme gælder i dag undertrykte gruppers og diverse subkulturers krav om at komme til syne i historien. Men det kan virke ulogisk og urimeligt at anskue dette eller hint identitetsgivende kulturmønster som den bedste eller eneste mulige verden, uden at anerkende moderne fælles normer og værdier og ønskværdigheden af den form for fremskridt der understøttes af bl.a. økonomisk vækst. For er dette ikke, på det konkrete plan, kilden til netop den lighedsorienterede sociale udvikling der har gjort det naturligt at stille og få opfyldt kravene om en plads i lyset?

Det er blevet gentaget så ofte, og til tider kan man næsten tro det passer, at historie (og de dermed beslægtede fag) har mistet sit centralperspektiv og sin ambition om at levere den store, velbegrundede og sammenhængende fortælling om den fælles udvikling af det moderne samfund. Det er dog næppe troligt at faget endegyldigt bliver en spredt, segregeret søgen efter partielle sandheder der skal bruges til at styrke ens egen personlige eller en gruppes identitet. Der kan nemlig argumenteres for – som det er sket i det foregående – at forestillingen om mange, forskellige, identitetskonstituerende historier, der hver for sig er relevant for nogle mennesker, men ikke for andre, blot er én form for historisk meta-narration eller historieteori, ved siden af, men ikke overordnet de øvrige hovedtyper.

Kultur-tilgangen er ikke ny og revolutionerende. Andre, f.eks. Gilberto Freyre, har for længe siden været fremme med den samme type budskab og den samme metodik. Kultur-tilgangens dominans i dag skyldes formentlig – uden at dette skal opfattes nedsættende – i høj grad sociale, videnskabseksterne konjunkturer. Der kan ikke gives en principiel begrundelse for at kun denne ene forsknings- og fremstillingsstil passer til den postmoderne tilstand i samfundet. Andre passer i lige så høj grad. Dette ligger, erkendelsesteoretisk set, indbygget i selve det postmoderne begreb: Ikke kun de klassisk-moderne forestillinger, men også de modforestillinger der bygges op som opposition og alternativ til dem, kan underkastes en relativiserende, ironisk dekonstruktion.

Prægnans og signifikans i en social og historisk analyse opnås ved, gennem udvælgelse, reduktion og stilisering, at opbygge et narrativt og/eller teoretisk kosmos der er langt mindre i både udstrækning og

kompleksitet end den virkelighed der skal fremstilles og udlægges. Sårbarheden over for kritik er en uafvendelig, men ikke nødvendigvis negativ følgevirkning heraf. Kritikken udnytter at der findes konkurrerende tolkninger der på deres egne særlige præmisser – det tekstuelte konstruerede kosmos – kan være lige så sande, skarpe og nøjagtige i deres henvisning til den ekstratekstuelle verden, blot på en anden måde. Teksterne kommer til at udgøre hinandens kontekst: en helhed der er konfliktfyldt, men rigere på information og betydning end hvad man får ud af at læse de enkelte udlægninger hver for sig.

<i>Valgslægtskaber i tre opfattelser af verdenssamfundet</i>			
Betegnelse	Modernistisk konvergens	Civilisationernes konflikt	Kulturernes mangfoldighed
A) Verdens- systemisk orienteret?	+	+	– (udetermineret multikulturalisme)
B) Ligheds- og velfærds- orienteret?	+	– (‘realpolitisk’ nulsumsspil)	+
C) Polycentrisk orienteret?	– (eurocentrisk/ vestlig orientering)	+	+

SUMMARY

*Native Soil and World System:
Gilberto Freyre's culturalist interpretation of Brazil*

Gilberto Freyre (1900-1987) was the renowned 'Father of Brazilian Sociology'. In the classic *The Masters and the Slaves* (1933) he successfully established the sugar plantation of the coastal zone of the old North-East as a central icon of Brazilian history and society. According to the present article Freyre's work can furthermore be used to show some important general implications of the culturalist research strategy that nowadays is so common in history, ethnology and sociology.

Gilberto Freyre viewed Brazil as a successful hybrid of three different cultures: the Portuguese, the Amerindian and the African. Freyre was aware of the antagonisms that the institutions of colonialism and slavery implied. Nevertheless he emphasized the positive outcome of the encounter: Each group had given an indispensable contribution to the building of the new nation and its adaptation to the natural environment.

An ambivalence was present in Freyre's reading of the facts. On the one hand, he built upon the still rather new and progressive notion that different ethnic or cultural features do not indicate positions of neither superiority nor the opposite. Specifically, he argued strongly against traditional prejudice against the African elements of the population and culture of Brazil. On the other hand, he was by no means egalitarian in his views, but favoured local and regional values rather than universal ones. His attitude was one of equal worth and dignity, not of equal rights and opportunities for the individual.

Besides the introduction to Freyre the article briefly presents the essentials of a few other interpretations of Brazil (and even post-colonial societies in general). Compared to Freyre the approach guided by mainstream economic theory shifts the attention from culture and identity to a more materialistic and empirically specific apprehension of living conditions, stratification and economic and technological processes. Here, a value system based on the preservation of cultural identity tends to be rejected in favour of economic development as the essential prerequisite of a good, sustainable society. A third general approach, World System-analysis, in its turn differs from the mainstream by being strongly sceptical and pessimistic towards the idea of developing Third World societies on the basis of universal ideas that are, in effect, of Western origin. In this respect World System theory somewhat resembles culturally based traditionalism, but differs from the latter by denying that local cultures are autonomous; they are, on the contrary, subject to the structural determinism of a global system.

The article concludes in pointing out some consequences of the fact that there are similarities as well as differences between all three main styles of representation that have been reviewed. Specifically in relation to culturalism it is argued that while it may be both legitimate and relevant to point out the importance of ethnicity, gender, local or regional variety etc., this does not, neither on a cognitive nor on a politico-ideological level, imply the nullification of other themes and methods. Culturalism is not a new paradigm of unequivocal content and with a potential to displace all other, it is merely, as indicated by the example of Gilberto Freyre, one among several ways of thinking.

Translated ?